

Földes György, Mitrovits Miklós, (szerk.)

**Kádár János és a 20. századi magyar történelem
Tanulmányok**

Budapest: Napvilág Kiadó, 2012. 204 p.

(Politikatörténeti Füzetek; 33.)
(ISBN: 978-963-338-093-2)

MITROVITS MIKLÓS

Kádár és Dubček 1968-ban

*„Véleményem szerint Kádárnak és Gomulának
mindent latba kellett volna vetniük. Csak ők ketten
lettek volna képesek megakadályozni ezt a lépést.”*
Aleksander Dubček¹

Aleksander Dubček 1989-ben a rendszerváltások előestéjén úgy fogalmazott, hogy Kádár János és Władysław Gomułka megakadályozhatta volna az 1968. augusztus 20-án Csehszlovákia ellen végrehajtott katonai intervenciót, amely véget vetett a kelet-európai reformfolyamatoknak és az „emberarcú szocializmus” kísérletének. Csehszlovákia Kommunista Pártja egykori első titkárának abban mindenképpen igaza volt, hogy Kádárnak is az volt az érdeke, hogy továbbvigye, de minimum megmentse azokat a reformokat, amelyek éppen 1968-ban léptek életbe Magyarországon.² A kérdés adódik: megtett-e Kádár János mindent e cél érdekében? Ha nem, akkor miért nem, illetve mi volt az elszalasztott lehetőség? Ha igen, akkor miért nem sikerült megakadályoznia azokat a folyamatokat, amelyek kétségkívül számára is rendkívül kedvezőtlenül alakultak? További kérdés: a katonai intervenció Kádár számára a legrosszabb alternatíva, vagy „csupán” a legkisebb rossz volt-e? Éppen ezért fel kell tenni

¹ SUGÁR András: Tankokkal a tavasz ellen. Dubček megszólal. Lajosmizse, 1989, 32.

² Gomułka és Lengyelország esete egy másik tanulmány témája lehetne. Itt csupán annyit állapíthatok meg, hogy a CSKP egykori első titkára rendkívüli módon félreismerte a lengyelországi helyzetet.

egy harmadik – köztes – kérdést is: vajon egybeestek-e a csehszlovák és a magyar érdekek, vajon Kádárnak érdekében állott-e a prágai tavasznak nevezett folyamatok teljes kibontakozása? Ugyanis erre a kérdésre adott válasz alapján befolyásolja az első kettő kérdés megválaszolását.

Kádár viszonyát a „csehszlovák tavaszhoz” alapvetően három dimenzióban lehet és kell értelmezni: a belpolitika, a külpolitika és az ideológia terén.

A magyar és a csehszlovák folyamatok számos ponton egy irányba mutattak, elsősorban természetesen a gazdaság területén. 1968. január 1-jén bevezetésre került az új gazdasági mechanizmusnak hívt reform, amelyet kétségtől Kádár-korszak legjelentősebb és legnagyobb várakozással teli vállalkozása volt. A gazdaságirányítási rendszer átalakítása és az árreform azt jelentette, hogy a magyar vezetés elszánta magát a sztálinizmustól örökölt központi-tervutasításos rendszer decentralizációjára és a piaci tényezők figyelembevételére, amellyel összességében a magyar gazdaságot versenyképesebbé, a magyar lakosság életszínvonalát pedig magasabbra szeretne volna tenni. A vállalkozás sikeréhez nem csupán a Szovjetunió jóváhagyására, hanem az egész szocialista tábor erőteljesebb gazdasági integrációjára, a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok átalakítására lett volna szükség. Az új gazdasági mechanizmus sikerét növelhette volna, ha a többi szocialista országban is hasonló átalakulás megy végbe.

Csehszlovákia ebből a szempontból ideális partner lehetett a magyar pártvezetés számára, hiszen a megkészt desztalinizációs folyamat éppen a hatvanas évek második felére kapcsolódott össze a gazdasági kényszerűségből bevezetett reformokkal. Sőt, Prága meg is előzte Budapestet, hiszen már 1967. január 1-jén bevezetésre kerültek a gazdaságirányítás átalakítását célzó intézkedések. Emiatt Kádár és a magyar vezetés különös figyelemmel tekintett Csehszlovákiára, kíváncsian várták az első eredményeket és a külföldi reakciókat. 1967 októberében Kádár prágai látogatása alkalmából részletes tájékoztatást kapott Antonín Novotnýtól a reform sikereiről és kudarcairól.³ A CSKP első titkára elmondta, hogy az első tíz hónap tapasztalata az, hogy ha visszatekerhetné az időt, akkor körültekintőbben vezetnék

³ MOL, KÜM-TÜK, XIX-J-1-j, Csehszlovákia, 1967. év. 30. doboz, 29-130, 001442/7.

be a reformokat. Beszél a decentralizáció következtében előállt verseny, illetve az árképzés terén tapasztalt jelenségek negatívumairól és egyúttal a KGST szorosabb integrációjának szükségességét hangsúlyozta.

A helyzet azonban súlyosabb volt annál, ahogy azt Novotný elővezette. A reformok keltette zűrzavar a gazdaságban önmagában talán még kezelhető lett volna, de a megkészt desztalinizációs folyamat a politikai és kulturális életben szintén ekkor ért a tetőpontjára. Az 1967 júliusában megtartott írókongresszuson jeles írók keményen bírálták a párt politikáját. E viták nem maradhettek a párton kívül, szükség-szerűen beszűrődtek és az októberi KB plénumon már egyértelműen a politikai változást sürgetők tábora volt többségben.⁴

Ekkora már a magyar vezetést is nyugtalanította az északi szomszédoknál zajló átláthatatlan politikai belharc, ezért elemzést rendelt a prágai magyar nagykövettől. Az 1967. december 22-én készített jelentés szerint a csehszlovákiai válság „alapvetően visszavezethető a személyi kultusz felszámolásának következtetlenségére, a párton belüli demokrácia, a kollektív vezetés hiányára, arra, hogy a párton belül minden kérdésben általában egy ember dönt” [...] „a problémák kiéleződéséhez nagymértékben hozzájárult az új gazdasági mechanizmus következtelen bevezetése. Az új mechanizmus körüli viták, a gazdasági területek vezetőinek véleménye szerint visszalépést jelentő intézkedések, a bizalmatlanság és bizonytalanság érzését vitték a gazdasági életbe”.⁵ Kádár szempontjából ez utóbbi volt rendkívül fontos információ, hiszen Magyarországot ekkor már nem fenyegette olyan típusú politikai és társadalmi robbanás, mint 12 évvel korábban, vagy éppen hatvanhét végén Csehszlovákiát. Azt gondolta – és ez egyértelműen kiderül az egész hatvanhatalmas szerepvállalásából –, hogy következetes politikával mederben lehet tartani, illetve megoldást lehet találni a politikai válságra is, de a gazdasági reformokat nem szabad visszafogni. Sőt, a csehszlovák és a magyar reformok egymást erősíthetik, idő-

⁴ Kádár látogatása után került sor a KB-plénusra, amelyre Leonyid Brezsnyev vezetésével szovjet delegáció is érkezett. A források és a visszaemlékezések egyértelműen azt állítják, hogy a szovjet vezető rábólintott a változásokra, bár a konkrét vezetőcsere nem került szóba.

⁵ MOL M-KS 288. fond 11. csoport 2294. őrzési egység, 2-3.

vel még követőkre is találhatnak. Amikor Dubček 1968 kora nyarán Magyarországon járt Kádár egyenesen úgy fogalmazta meg ezt a kapcsolatot, hogy „különböző országokban vannak hasonló reformok, s nekünk úgy tűnik, hogy az alapkoncepcióban a kettőnk esik a legközelebb egymáshoz. Ezt csak azért hangsúlyozom, mert mi az eddigi tapasztalatcserét is hasznosnak tartjuk, s folytatni kívánjuk, ha egyet-értének vele a csehszlovák barátaink.”⁶

A külpolitika terén már bonyolultabb volt a helyzet megítélése. „Külpolitikánk sarkalatos és alapvető tétele, hogy mi a Szovjetunióval, az első szocialista országgal, a Szovjetunió Kommunista Pártjával haladunk” fogalmazta meg Kádár János a fő tézist a budapesti harisnyagyárban 1968. október 24-én.⁷ Majd hozzátette, hogy ez akkor is így van, ha „a szocialista országok között is különbözőek, sokszor ellentétesek, szembenállók a vélemények.” E tétel mindvégig sarkalatos pontja volt a kádári külpolitikának, így a csehszlovákiai eseményeket is ebből a szempontból kell értelmezni. Vagyis Prága akármilyen szimpatikus és Budapest számára hasznos politikát folytathat, Moszkva mellé nem helyezhető a rangsorban, elé pedig semmiképpen sem. Amennyiben a dolgok Moszkvában dőlnek el, akkor Kádár minden eltérő véleménye ellenére azt a döntést fogja képviselni az egység nevében. Lényegében erről beszélt 1968. december 6-7-én Jurij Andropovnak, aki akkor már a KGB elnöke is volt. Hangsúlyozta, hogy nem feltétlenül szükségszerű, hogy minden részletkérdésben azonos vélemény alakuljon ki, de fontos a vélemények cseréje, a vita, majd a közös álláspont kialakítása. A végső megállapítása azonban az volt, hogy „mi akkor is nyugodtak vagyunk, ha három testvérpárttal nem értünk egyet, de azonos a véleményünk a Szovjetunióéval. Ez számunkra fontos konklúzió, fontos történelmileg, de fontos a jelenben és a jövőben is.”⁸ Kádár nem titkolta, hogy szerinte nem a legjobb megoldás született a katonai beavatkozással, de ezt még mindig sokkal jobbnak tartotta, minthogy Kína, Albánia, Jugoszlávia, Románia és

⁶ MOL, KÜM-TÜK, XIX-J-1-j, Csehszlovákia, 1968. év, 23. doboz, 29-1, 001969/35, 001969/36.

⁷ Népszabadság, 1968. október 25. 1–4.

⁸ MOL M-KS 288. f. 47. cs. 744. ő. e. 187–206.; MOL M-KS 288. f. 5. cs. 479. ő. e. 115–134,

esetleg Csehszlovákia kiválása után még Magyarország is külön álláspontot foglalt volna el. Ez ugyanis Kádár szemében a szocialista tábor teljes szétverését jelentette volna abban a világtörténelmi harcban, ami szocialista és a kapitalista világ között zajlott.

Ezzel a tétellel kapcsolódik össze a probléma harmadik síkja, az ideológia. 1956 tanulságait levonva, Kádár felfogása szerint a proletárdiktatúrát a „szocialista demokrácia” kiterjesztésével kell erősíteni. 1957. május 1-jén a Hősök terén elmondott nagy beszédében a következőképpen hirdette meg ezt az új népfrontpolitikát: „Be kell vonnunk az egész párttagságot és a pártunkívüli tömegeket az alapvető kérdések eldöntésébe, a törvények és rendeletek megalkotásába, végrehajtásába és a megvalósítás ellenőrzésébe.”⁹ Ez a kádári „szövetségi politika” a hatvanas években valósággá vált. Számára a „szocialista demokrácia” egyszerre volt elmélet és gyakorlat. Olyan gyakorlat, amely alapvetően különbözött a plurális pártrendszeren és a szabad választásokon alapuló ún. „burzsoá demokráciától”. A kádári szocialista demokrácia az „aki nincs ellenünk, az velünk van” népfrontos elgondoláson alapult. Alapvetően egy érdekbiszámításos rendszert jelentett, amelyben a különböző társadalmi osztályok és gazdasági érdekcsoportok a lojalitásért, a „szocializmus ügyének” támogatásáért lehetőséget kaptak a döntések előkészítésében.¹⁰ Ezzel élesen szembeállt Dubček „demokratikus szocializmus” víziója. A „prágai tavasz” ebben nagyon is hasonlított az 1956-os magyar forradalomra: humánusabb („emberarcúvá”) kell tenni az egy párt diktatúrájára épülő államszocializmust. Egy olyan rendszert képzeltek el, amelyben a gazdaság valóban közügy, az irányításában széles tömegek is részt vehetnek, a politikai döntésekbe pedig bevonják a humanista értelmiséget. A dubčeki program azonban túlment még a hatvanas évek revizionista irányzat követelésein is abban a tekintetben, hogy megkérdőjelezte a kommunista párt vezető szerepét. Az 1968 áprilisában elfogadott *Akcióprogramban* úgy fogalmaztak, hogy: „egyik párt sem monopolizálhatja a szocialista államhatalmat, a politikai pártok koalíciója sem,

⁹ KÁDÁR János: Népünk barátainak örömére, ellenségeink bánatára szabadon ünnepli május elsejét. Népszabadság, rendkívüli kiadás, 1957. május 1. 1–3.

¹⁰ Lásd erről: SZIGETI Péter: Államszocialista kísérletek – történelmi tanulságok. Eszmélet, 15. évf. (2003) 58. sz. 37–73.

ezért közvetlen utat kell biztosítani a nép valamennyi politikai szervezete számára.”¹¹ E tézis előrevetítette a szabad parlamenti választásokat, amely a kádári világképbe nem fért bele. Kádár szerint a Szovjetunió és a kommunista pártok vezető szerepe nélkül nem lehetséges fenntartani a szocialista rendszert, így semmiképpen nem tudta elfogadni a politikai élet ilyen radikális liberalizációját.

Kádár persze nem volt dogmatikus, hiszen éppen a népfrontpolitikából adódott, hogy vannak bizonyos terek, amelyeken a pártnak kevesebb a szerepe. Álláspontját világosan kifejtette 1968. június közepén Dubčeknek: „Önök bizonyára tudják, hogy mi a párt vezető szerepét úgy értelmezzük, hogy ezt döntően és mindenképpen politikai értelemben vesszük, érvényesül ez a gazdaság és a kultúra területén is, azzal az eltéréssel, hogy ott többnyire nem a direkt vezetési módszereket alkalmazzuk”. A csehszlovák vezetőnek bizonyára feltűntek az ilyen árnyalatnyi különbségek, ezért bízott meg jobban Kádárban. A magyar vezető azonban itt húzta meg határozottan a határvonalat: a politika terén nincs helye másnak, kizárólag a pártnak, a gazdaság és a kultúra világában szabadabb a helyzet. Kádár hosszasan ecsetelte Dubčeknek a politikai döntéshozatal mechanizmusát és a párt szövetségi politikáját, a Hazafias népfront szerepét. Egyértelműen azért, hogy Dubček előtt világossá tegye: a politika területén nincs helye pluralizmusnak.¹²

Az ismerkedés hónapjai

1968. január 5-én Alexander Dubček lett a CSKP KB első titkára. Mivel a megválasztása még a decemberben Prágában járt Brezsnyevet is meglepte¹³, és mert a szokás is így követelte meg, azonnal megérkezett

¹¹ Új Szó, 1968. április 10. (melléklet)

¹² A találkozóról készül jegyzőkönyvek: MOL, KÜM-TÜK, XIX-J-1-j, Csehszlovákia, 1968. év, 23. doboz, 29-1, 001969/35, 001969/36.; ÚSD, sb. KV CSFR, D 18. 1–15.

¹³ Brezsnyev 1967. december 8-9-én részt vett a CSKP KB ülésén és tárgyalásokat folytatott a csehszlovák vezetéssel. A fennmaradt csehszlovák források

a meghívó a Kremlből. Ám mielőtt Dubček Moszkvába utazott volna, jelezte Kádárnak, hogy előbb vele szeretne tárgyalni. A titkos találkozó 1968. január 20-21-én létre is jött Dubček és Kádár között Palárikovóban és Révkomáromban. Az a tény, hogy Dubček Brezsnyev elé helyezte Kádárt egyszerre mutatja a csehszlovák vezetés bizalmatlanságát Moszkva irányában, s bizalmát Budapest felé. Egyúttal Kádár számára is jó lehetőséget teremtett a későbbiekben arra, hogy csehszlovák ügyekben önálló álláspontot képviseljen. Tudta, hogy Dubček gyakorlatilag csak ő benne bízik meg a Varsói Szerződés tagállamainak vezetői közül. Az első találkozó az ismerkedés jegyében zajlott. Komoly ügyeket itt nem tárgyaltak meg. Kádár a találkozón szerzett benyomását így összegezte: „helyes volt elfogadni Dubček elvtárs javaslatát; nyílt, őszinte négy szemközi beszélgetés volt. Dubček elvtárs egészséges, józan gondolkodású, felelősség érzettől átitatott, gondokkal küszködő kommunista”.¹⁴

A moszkvai út¹⁵ után Dubčeknek Gomuľkával kellett találkoznia, aki úgy döntött, hogy a lengyel vezető előtt ismét Kádárral lenne beszélőnivalója. Kádár rendelkezésre állt: 1968. február 4-én immár hivatalosan jöttek össze Révkomáromban. Kádár benyomásai hasonlóak voltak az első találkozóhoz: „Dubček elvtárs felelősségteljesen foglalkozik az érdemi kérdésekkel, a dolog érdemi részét tekintve felké-

alapján dicséretben részesítette a CSKP eddigi teljesítményét és reményét fejezte ki a problémák sikeres megoldására. Lásd: Mezinárodní Souvislosti Českoslovenké krize, 1967–1970. Prosinec 1967–červenec 1968. Jitka VONDROVÁ–Jaromír NAVRÁTIL a kol. Ústav Pro Soudobné Dějiny AV ČR v nakladatelství Doplněk, Brno, 1995, 29–31.

¹⁴ MOL M–KS 288.f.47.cs.743.ő.e.1–5. Ehhez hasonló értékelést adott 1968. január 18-án Cservonyenko prágai szovjet nagykövete is az SZKP KB Politikai Bizottsági ülésén: „Dubček elvtárs kétségkívül becsületes, hűséges ember, a Szovjetunió hűséges barátja.” Idézi: R. G. ПИХОЯ: Csehszlovákia, 1968. Moszkvai nézőpontból, az SZKP KB dokumentumai alapján. Múltunk, 43. évf. (1998) 1. sz. 8.

¹⁵ Dubček első moszkvai látogatására 1968. január 29–30-án került sor. A fennmaradt csehszlovák jegyzőkönyv szerint a felek kölcsönösen tájékoztatták egymást az országukban kialakult helyzetről. Brezsnyev teljes támogatásáról biztosította az új csehszlovák vezetőt a belpolitikai problémák leküzdésében. Lásd: Mezinárodní Souvislosti Českoslovenké krize 1967–1970... i.m. 1995, 39–43.

szült ember, járatlan az új beosztásával járó külsődleges kérdésekben, nagy rokonszenvvel viseltetik pártunk tevékenysége, munkastílusa iránt, törekszik a jó személyes kapcsolatok kialakítására.”¹⁶ A CSKP KB Elnöksége számára készült jelentés is pozitívan emlékezett meg a találkozóról: „Kádár elvtárs megköszönte az információkat és hangsúlyozta, hogy a pártja nagy jelentőséget tulajdonít Dubček elvtárs moszkvai útjának és annak eredményeinek. Hangsúlyozta, hogy meggyőződése, hogy a szovjet és magyar elvtársak pozitív hozzáállását a Csehszlovákiában zajló jelenlegi eseményekhez osztani fogja a többi szocialista ország is. Még egyszer szívélyesen köszöntötte Dubček elvtársat az új funkciójában az MSZMP KB Politikai Bizottsága nevében is, amelynek korábban már részletesen beszámolt, sok sikert kívánt a CSKP KB Titkársága és Elnöksége munkájában”.¹⁷

Kádár ezt a véleményét a leváltott Antonín Novotný előtt sem titkolta. 1968. február 23-án Prágában Novotnýnak személyesen a következőket mondta: „Helyeseljük a Központi Bizottság határozatának azt a részét is, amely Novotný elvtársat érdemeinek elismerése mellett menti fel az első titkári tisztségéből. Kádár elvtárs kérte Novotný elvtársat, hogy a szubjektíve nehéz helyzete ellenére tegyen félre minden érzelmet, tartsa magát úgy, ahogy ezt eddig is tette és az elvtársakkal közösen igyekezzen a kérdések megoldását elősegíteni”.¹⁸

Kádár tehát előítéletek nélkül fogadta Dubček személyét. Tény az is, hogy Novotnýhoz sem állt olyan közel, hogy sajnálkoznia kellett volna leváltásán. A magyar–csehszlovák viszony a szocialista világon belül normálisnak mondható volt a vitás kérdésekkel együtt is, de Gomulkával – még a lengyel és a magyar belpolitikai eltérések ellenére is – jóval közvetlenebb kapcsolata volt a magyar vezetőnek a hatvanas évek első felében. Kádár emellett bizonyos reményeket is fűzött Dubček megválasztásához, nevezetesen azt, hogy komoly társadalmi támogatottsággal a háta mögött sikerül neki kijavítani az egy évvel korábban bevezetett gazdaságirányítási reform hibáit és elfogadható határok között tudja tartani a politikai változásokat sürgetők táborát is.

¹⁶ MOL 288.f.47.cs.743.ő.e.8–12.

¹⁷ ÚSD, sb. KV CSFR, D 33. 1–7.

¹⁸ MOL 288.f.47.cs.743.ő.e.19–22., 28–31.

Az Akcióprogram és Drezda

Kádár – ahogy a többi szocialista ország vezetője – március végén megkapta a CSKP *Akcióprogramjának* tervezetét.¹⁹ A VSZ tagállamok vezetői úgy ítélték meg, hogy szükséges egy tanácskozást tartani a kérdésben, mert a folyamatok kezdtek néhányuk számára elfogadhatatlan mederbe folyni. Kádár nem rajongott az ötletért. A március 19-i PB-ülésem azt mondta, hogy „a dolog úgy áll, hogy szerintem a csehek nem különösebben igénylik ezt a találkozót mostanában. Ami engem illet, majd ha üzen Dubček elvtárs, fogunk találkozni. És ha ősszel üzen, ősszel üzen, ősszel fogunk találkozni.”²⁰ A PB többi tagja (különösen Aczél György és Apró Antal) szerint sem célszerű egy ilyen összejövétel. Az volt az általános vélemény, hogy a magyar delegáció úgy sem tud hatást gyakorolni Ulbrichtra és Gomulkára, a cseheknek sem hiányzik az egész, csak árthat. Kádár végül úgy összegzett, hogy „mi Csehszlovákia belső helyzetébe nem avatkozunk, s semmiféle határozatot nem ajánlunk [...] mondjuk azt Brezsnyev elvtársénak, hogy a találkozót különösebb lelkesedés nélkül és némi aggályoskodással ugyan, de támogatjuk [...] nem lehet beavatkozni a cseh belső helyzetbe, ugyanakkor támogatni kell az ottani kibontakozást.”

A Varsói Szerződés tagállamainak vezetői tehát 1968. március 23-án összeültek Drezdában, hogy megvitassák a csehszlovákiai helyzetet. A CSKP delegációja először – és mint később kiderül, utoljára – részt vett egy ilyen jellegű tanácskozáson, amelyen pellengérre állították őket. Kádár a CSKP regnáló vezetésével szolidaritást vállalva főleg Gomulkával került szembe, de mondhatni, hogy mindenkinél optimistább és bizakodóbb volt a CSKP-val kapcsolatban.²¹ Kádár pontosan látta, hogy az 1968. január előtti állapotokhoz nem lehet visszatérni. Még 1968. május végén is jogosnak ismerte el az 1967 folyamán kulminálódott elégedetlenséget mind a csehszlovák lakos-

¹⁹ A CSKP KB Akcióprogramját hivatalosan 1968. április 5-én fogadták el. Lásd: Új szó (melléklet), 1968. április 10.

²⁰ MOL 288.f.5.cs.451.ő.e.

²¹ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 452. ő. e.; Kádár szerepéről és a drezdai tanácskozásról lásd még: Békés Csaba: Kádár János és a prágai tavasz. Beszélő, 13. évf. (2003) 7. sz.

ság, mind az értelmiség részről. Helyesnek tartotta, hogy a CSKP vezetése is felismerte, hogy a „felhalmozódott problémák új politika kialakítását teszik szükségessé”. Mivel ezt a kérdést 1967 folyamán (májusi KB, majd az októberi és decemberi KB plénum) Dubček vetette fel politikailag, Ota Šik és Oldřich Černík pedig gazdasági szempontból, Kádár nem kritizálhatta és nem kritizálta ezt az újonnan megválasztott vezetőséget. Nem is tette. Drezda után az MSZMP 1968. május 28-i PB ülése a következő jelentést fogadta el: „A januári plénum határozatai utólag értékelve is helyesek voltak. A plénum elindított egy pozitív folyamatot, amely végső soron a párt vezető szerepének, tekintélyének növelését, a lenini normák kijavítását célozta.”²² Világos, hogy ez a megállapítás meglehetősen jóindulatú volt a magyar pártvezetőség részéről, hiszen a már idézett Akcióprogramban éppen a párt vezető szerepét kérdőjelezték meg.

Kádár számára fontos volt, hogy segítse a csehszlovák reformfolyamatot, mert azt látta, hogy az 1967 elején életbe léptetett változtatások nem voltak kellőképpen előkészítve, inkább rontottak a társadalmi hangulaton, mint javítottak volna. Kádár szerint nem azért alakult ki az 1968-as helyzet, mert ellenforradalom készült Csehszlovákiában, hanem éppen azért, mert a rendszer megreformálása nem sikerült tökéletesen, illetve a korábban elfojtott társadalmi és politikai kérdések ezzel egyidejűleg kerültek napirendre. Pontosan tudta, hogy ebből a szempontból Magyarország jobb helyzetben van. Lezajlott egy forradalom (vagy, ahogy hivatalosan mondták: ellenforradalom), tehát a politikai robbanás már túl volt a magyar rendszer, az azt követő években pedig nem csak konszolidáltak, hanem számos forradalmi követelést meg is valósítottak.

Kádár Drezdában visszafogott volt, inkább a csehszlovákok támogatójaként lépett fel a harcias keletnémet és lengyel vezetőkkel ellentétben. Ugyanakkor a CSKP Akcióprogramjával neki is voltak problémái, amit Dubčeknek személyesen el is mondott Budapesten júniusban: „a jelenlegi csehszlovák társadalmi helyzetből, a szituációból, s az erőviszonyokból következik – én feltételezem – hogy mindenki azt mondja, hogy egyetért a párttal. Különböző megfontolásokból mondják ezt. Részben azért, mert egyetértenek, részben azért, mert prakti-

²² MOL M-KS 288. f. 5. cs. 456. ő. e. 37–53.

kusnak tartják, hogy ezt mondják. Nekem az Önök akcióprogramjából – amelyet elolvasva – eszembe jutott, hogy azért a középkorban elég becsületes háborúk folytak, s mindkét fél ugyanarra a Bibliára hivatkozott. Nekünk is volt ilyesfajta akcióprogramunk, mezőgazdasági agrár-tézisünk, amiben úgy volt, hogy ez egyik irányzatnak a páros oldal volt a jó, a másiknak meg a páratlan. Arról volt szó, hogy szocialista mezőgazdaságot akarunk, de nem erőszakkal, s nem szabad erőltetni. Az egyik tsz mondja, hogy hát akkor csináljuk, a másik meg azt, hogy nem szabad erőltetni. Akkor Dobi elvtárs nem volt ezzel megelégedve, – Fock elvtárs emlegeti, – hogy olyan ez, mint a virágos rét, mindenki megtalálja azt, ami neki tetszik. Nálunk például 1956 tavaszán egy bizonyos szituáció volt, s az összes ismert irányzatok, amelyek aztán októberben véres háborúban keveredtek egymással, mind az SZKP XX. kongresszusára hivatkoztak. Ezt csak azért említem meg, mert Önöknél nyilván nagyon jól tudják, hogy habár mindenki azt mondja, hogy vezessen csak a párt, a CSKP, de azért ezt különböző okoknál fogva mondják ma.”²³

Dubček politikai pluralizmusra tett kitételei is kételyeket keltett benne. Kádár abban egyetértett Ulbrichttal, Gomulkával és Breznyevvel, hogy a szocializmus ellenségeivel szemben határozottan fel kell lépni, nem fogadta el Dubček azok álláspontját, hogy majd lesz a pártnak egy jó programja, s majd az emberek önmaguktól mellé fognak állni. A kétfrontos harc alkalmazását hangsúlyozta, „a dolog lényegében mégis arról van szó, [...] el kell határolódnunk a szektás tendenciáktól és a jobboldaliaktól is feltétlenül. Aztán harcolni kell.” Felhívta a figyelmet a „szocialista törvényességre” is, nevezetesen arra, hogy aki megsérti államunk törvényeit, „azt feltétlenül megbüntetjük”. Kérte Dubčeket, hogy tegyen különbséget a politikai eszközök és a „szocialista törvényesség” betartatása között. Ha valaki a rendszer ellen szól, izgat, az Kádár szerint nem politikai kérdés, nem politikai, hanem jogi eszközökkel kell megoldani. A sajtóval és a cenzúrával kapcsolatban is figyelmeztette Dubčeket: addig, ameddig egy adott kérdésben a vita zajlik, lehetnek különböző vélemények, ám miután megszületett a döntés, onnantól kezdve mindenkinek kötelessége azt

²³ MOL, KÜM-TÜK, XIX-J-1-j, Csehszlovákia, 1968. év, 23. doboz, 29-1, 001969/35, 001969/36.

képviselni és végrehajtani; a párt lapja a Központi Bizottságé, nem pedig a szerkesztőségé, tehát nem a szerkesztőség írja oda a saját véleményét, hanem a KB álláspontját kell közvetítenie. Kádár ezt is jogi kérdésnek tekintette, akié a lap, az mondja meg mi lesz benne. Ez a politika bevált 1956 után Magyarországon, de mint fokozatosan kiderült, Dubček ezt nem volt képes megvalósítani.

Varsóban az utak elválnak

Dubček hosszú beszélgetést folytatott Kádárral 1968. június 16-án, Budapesten. A már többször idézett tárgyalás egyik legfontosabb részeként Kádár „baráti figyelmeztetésben” is részesítette a CSKP első titkárát. „Természetesen fel szokott merülni valami, amit úgy hívnak, hogy segítség. Ezt a segítséget mi hogyan értjük. Úgy értjük, hogy ezek a kérdések a csehszlovák testvérpártunk kérdései, tehát a csehszlovák kommunisták kérdései, amit megoldani a Csehszlovák Kommunista Párt, a csehszlovák munkásosztály és társadalom fog. Bizonyos értelemben természetesen felmerül az a kérdés, hogy segíteni. Mert hiszen nem olyan nagyon régen mi éreztük a csehszlovák testvérpárt, a csehszlovák munkásosztály és az egész nép szolidaritását és támogatását, aminek nagy jelentősége van. És ami bennünket illet, most ha szabad így kifejezni magam, mindenféle módon készek vagyunk segíteni, amit Önök ésszerűnek tartanak. Mert hiszen a segítség az segíthet és esetleg a legjobb segítő szándékkal rontani is lehet. Mi úgy gondoljuk, hogy bizonyos ismeretekkel rendelkezünk a csehszlovákiai helyzetet illetően. Én magamra nézve, tréfásan úgy mondanám, hogy az utóbbi időben talán többet foglalkoztam a csehszlovák helyzettel, mint a magyarországi helyzettel. /Derültség./”²⁴

Ez egy nagyon fontos figyelmeztetés volt, ugyanakkor Dubček nem hallotta ki belőle, amit Kádár mondani akart neki: „mindenféle módon készek vagyunk segíteni”. Azaz támogatunk minden reformot, megújulást, de kizárólag a szocialista elvek alapján. A „mindenféle módon készek vagyunk segíteni” párhuzamba állítva a CSKP 1956. novembe-

²⁴ Uo.

ri felajánlásaival egyértelmű üzenet volt. De ha Dubček nem értette volna elég jó Kádárt, amire Kádár egyébként számított, még egyértelműbben kifejtette a lényegét: „Más szóval mondva, hogy mit helyeslünk mi azzal kapcsolatban, mint Csehszlovákiában történt: mindent helyeslünk, ami a szocializmust erősíti. Mit nem helyeslünk? Amiről úgy véljük, hogy gyengíti a szocializmus pozícióit”.

Egy hónappal a budapesti látogatás után újra felpörögtek az események. A Varsói Szerződés tagállamainak vezetői ismét célszerűnek látták megvitatni a csehszlovákiai eseményeket. Ekkor már nem csak a CSKP áprilisi Akcióprogramja, hanem a *2000 szó* című politikai manifesztum megjelenése vagy éppen a Kádárt személyesen is bíráló Nagy Imre kivégzéséről szóló cikk is tiltakozást váltott ki. A CSKP vezetése megkapta a meghívót a tárgyalás helyszínére, ami ezúttal Varsó volt. Az Elnökség ugyanakkor a július 8-i ülésén úgy döntött, hogy nem vesz részt a lengyelországi összejövetelen július 14-én. Dubček Kádár iránti bizalmát mutatja, hogy Varsó előtt egy nappal találkozót kezdeményezett a magyar vezetővel.

1968. július 13-án Dubček kérésére újra Révkomáromba utazott Kádár János és Fock Jenő. A beszélgetés sokkal feszültebb volt az egy hónappal előbbi budapesti találkozóénál.²⁵ A megbeszélés ténye, hogy Dubček Kádárral akart találkozni és nem mással, azt mutatja, hogy Dubček pontosan érezte az álláspontbeli különbségeket az öt párt között. De Kádárnak is szüksége volt arra, hogy Dubčekkel beszéljen, hiszen addig következetesen védte a csehszlovák folyamatokat a többi párttal szemben, most úgy érezte, hogy Dubček cserbenhagyja őt a többiek előtt. Kádárnak is voltak fenntartásai, amit szóvá is tett: ilyen volt a már említett *2000 szó* című manifesztum,²⁶ illetve a Nagy Imre

²⁵ MOL M-KS 288. f. 5. 462. ő. e. 1–11.

²⁶ Ludvík VACULÍK: Dva tisíce slov. Literární listy, 1968. június 27., 1. és 3. A teljes címén Kétezer szó (amely munkásra, parasztra, hivatalnokra, tudósra, művészre egyaránt vonatkozik) című manifesztumot a megjelenéskor 70-en, majd július 8-ig már több mint 34 ezren írták alá, köztük Jiří Menzel, Miloš Forman vagy Václav Havel. Vaculík a kialakult helyzetért a kommunistákat tette elsősorban felelősség, különösen a legfőbb vezetőket. Elismerete ugyan, hogy a demokratizációs folyamatok a CSKP-ból indultak ki, ugyanakkor hangsúlyozta azt is, hogy ezért nekik semmi köszönet nem járt, hiszen éppen ők idézték elő

kivégzéséről közölt cikk.²⁷ De ezek ellenére fontosabb volt számára az, hogy Dubček megerősödjön és maga is meg tudja védeni az álláspontját a többi párt előtt.²⁸

Dubček ezt nem értette meg, vagy nem tudta a rá nehezedő belső nyomás miatt megtenni. Kádár megpróbálta meggyőzni. Azt megértette Kádár, hogy Dubček miért nem akar Varsóba menni: a csehszlovák vezetés tudta, hogy vannak – ha árnyalatnyi is – különbségek, ezért előnyösebb neki a kétoldalú tárgyalások lefolytatása, ahol mindenki-vel másképp taktikázhat, s majd utána sorra kerülhet a hat párt közös találkozója. Csakhogy ezzel már elkésett, az 5 párt összehívta a tanácskozást, mert a Szovjetunió sem engedhette meg azt, hogy a csehszlovák vezető külön-külön tárgyaljon, esetleg megossza a Varsói Szerződés egységét, amely már amúgy is repedezett.

Kádár egyértelműen megmondta Dubčeknek, hogy mi a helyzet: „a többoldalú találkozóra vonatkozó meghívás visszautasítása a legnagyobb hiba, amit január óta elkövettek. Ez gyökeresen megváltoztatta a hat párt viszonyát. Súlyos helyzet állt elő, s hogy mi lesz senki sem tudja megmondani. [...] Ha a CSKP vezetése visszautasítja a többoldalú találkozón való részvételt, akkor az *utak elválnak*, s akkor kivel, hova fognak ők menni? A varsói találkozóról történt távolmaradással szembe kerültek saját korábbi álláspontjukkal, nehéz helyzetbe hozták a magyar pártot is.”²⁹

Dubček feltette a kérdést, hogy miért kellett ilyen gyorsan összehívni a találkozót. Kádár válaszában sokat sejtetően kérdezett vissza: „Hát nem ismeritek a partnereiteket?” Végül Dubček azt megállapított

a bajokat. Felhívás a gazdaság demokratizálására, a régi rendszer lebontására és egy új felépítésére. A CSKP komoly bírálatokat kapott a többi szocialista ország vezetésétől az ellenforradalminak minősített kiáltvány közzélé miatt

²⁷ Oswald MACHATKA: Také jedno výročí. Literární listy, 1968. június 13., 13.

²⁸ Tette ezt Kádár annak ellenére, hogy amikor 1968. július 5-én az MSZMP PB tiltakozó levelet intézett a CSKP vezetőjéhez a Nagy Imréről publikált cikk, illetve a „Kétezer szó” című manifesztum ügyében, Dubček szóbeli válaszában ugyan „elítélte” a Nagy Imréről szóló írást, de elzárkózott szerzővel szembeni kemény fellépés foganatosságától. A varsói találkozóval kapcsolatban nem adott érdemleges választ. MOL M–KS 288. f. 47. cs. 743. ó. e. 114–115.

²⁹ MOL M–KS 288. f. 5. cs. 462. ó. e.

ta, hogy úgy látja, az ajtók bezárultak előttük. Kádár beszámolója szerint Dubčekék sírtak is.

Kádár tehát nem ért el sikert Komarnóban, nem tudott jó hírt vinni Varsóba. De annak ellenére, hogy az „utak elváltak”, hogy Dubček nem jött el, nem alkothattak közös frontot, Kádár kiállt a korábbi álláspontja mellett. Ma már teljes egészében ismerjük a varsói tanácskozás jegyzőkönyvét,³⁰ tudjuk, hogy Kádár – Gomuľkától, Ulbrichttől, Zsivkovtól és Brezsnyevtől eltérően – azt szorgalmazta, hogy a hagyják meg a megoldás lehetőségét a csehszlovák vezetők kezében, Csehszlovákiában ugyan vannak ellenforradalomra utaló jelenségek, de jelenleg nincs ellenforradalom, és annak kialakulását csak Dubčekék tudják megakadályozni. Válaszul Ulbricht keményen megtámadta a magyar reformokat és személyesen Kádárt. Megelőlegezte, hogy az imperializmus Magyarországon fogja a következő támadását megindítani, Csehszlovákiát Magyarország fogja követni. Ez azt jelentette az akkori szóhasználatban, hogy Magyarországon alakulhat ki olyan társadalmi robbanással fenyegető politikai válság, mint Csehszlovákiában, ezért most példát kell statuálni, nem lehetnek engedékenyek. Erre Brezsnyev nem reagált, Kádár úgy érezte, hogy ebben az esetben meg kell magát védenie – Dubček nem volt ott, nem volt, akivel közös platformot kialakíthatott volna – ezért meg is védte magát, és biztosította a jelenlévőket, hogy az MSZMP mindenben a szovjet politikát fogja követni, de nem vonta vissza a korábban elmondott téziseit! Az ismert dokumentumokból megkockáztatható az az állítás, hogy ha Dubček ott lett volna Varsóban, akkor a magyar és a csehszlovák utaknak nem kellett volna elválnia, ha két párt erősen képviseli álláspontját, akkor nem elképzelhetetlen, hogy egészen más-hogy végződött volna a varsói találkozó.

Kádár tehát Varsóban egyedül maradt és visszavonulót fűjt, pedig lett volna érve Ulbrichttel szemben. Decemberben Andropovnak elmondta, hogy nem szereti, amikor egyesek elfeledkeznek arról, hogy

³⁰ Archiwum Akt Nowych (AAN) PZPR 1354, LXXVI-727. 119-170. Közli: Zaciskanie Pętli. Tajne dokumenty dotyczące Czechosłowacji 1968 r. Wstęp i opracowanie: Andrzej GARLICKI i Andrzej PACZKOWSKI. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, 1995, 119–164.

nálunk volt egy '56.³¹ Kádár szerint éppen ezért Magyarországon már nem alakulhatott ki olyan helyzet, mint Csehszlovákiában. De valamiért ott Varsóban nem akarta ezzel az érveléssel megvédeni magát annak ellenére, hogy számos alkalommal kifejtette ezt a nézetét. Úgy érezte, hogy az egyszerű visszavonulással kevésbé árt a magyar folyamatoknak, mint bármilyen érveléssel.

Ki kell azonban emelni még egy fontos dolgot, amellyel kapcsolatban sok a tévhit: Varsóban nem döntöttek a katonai beavatkozásról, nem is volt napirenden.³² Kádár nem a katonai beavatkozás mellett kötelezte el magát, hanem a Brezsnyev által javasolt 4 pontos cselekvési terv mellett: 1. intézzén az 5 párt levelet a CSKP KB-hoz; 2. 2-3 párt együtt találkozzon a CSKP vezetőivel; 3. a sajtóban jelentessenek meg magyarázó cikkeket a levéllel kapcsolatban; s csupán a 4. pont rejthette magában a katonai akciót, amely azt tartalmazta, hogy amennyiben nincs foganatja e lépéseknek, akkor a helyzet rendezése érdekében az ún. „egészséges erőket” kell támogatni. Kádárnak nem is volt felhatalmazása arra, hogy elkötelezze magát egy katonai akció mellett, hiszen július 12-én a PB egyértelműen az ellen foglalt állást.³³

Emellett érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a közös tanácskozás után Kádár Brezsnyevvel és Kosziginnek folytatott kötetlen beszélgetés alatt azt hangsúlyozta, hogy a szovjet vezetésnek történelmi felelőssége van, ki kell használni az utolsó parányi lehetőséget is a CSKP vezetése irányában. Amit nem mondott el a tanácskozáson, arra

³¹ MOL M-KS 288. f. 47. cs. 744. ó. e. 187–206.; MOL M-KS 288. f. 5. cs. 479. ó. e. 115–134.

³² Brezsnyev ugyan hosszasan fejtegette a szocialista internacionalizmus mibenlétét, eszerint ha egy szocialista országban – jelen esetben, Csehszlovákiában – veszélybe kerül a szocializmus, akkor nem lehetnek a többi ország népei közömbösek iránta, kötelességük segítséget nyújtani. Konkrétan nem beszélt a szovjet vezető katonai „segítségnyújtásról”, egyedül a bolgár delegáció vezetője, Todor Zsivkov vetette fel ennek lehetőségét, de erre senki nem reagált.

³³ Az itt említett MSZMP PB-ülésére 1968. július 12-én került sor, amelynek egyetlen napirendi pontja „A csehszlovákiai helyzet és az ezzel összefüggő kérdés” volt. A beszámolót Kádár János tartotta. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 461. ó. e. 1–2. A PB úgy döntött, hogy az MSZMP delegációjának továbbra is közvetítő szerepet kell játszania, egy esetleges katonai beavatkozást pedig hibának minősítették. MOL M-KS 288. f. 47. cs. 743. ó. e. 119–120

hatszemközt a szovjetekkel felhívta a figyelmet: a jelenlegi helyzet nem a magyar, hanem a lengyel '56-os eseményekre hasonlít, ezért mindenképpen megfontolandónak tartja egy szovjet–csehszlovák találkozó összehívását. Brezsnyev erre ígéretet is tett. Kádár tehát még a találkozó végén is a politikai megoldás mellett érvelt, a lengyel '56-os példa is ezt támasztja alá.³⁴

Az utolsó napok

Kádár János 1968. augusztus 12–15. között Jaltába látogatott, ahol Brezsnyevvel folytatott tárgyalásokat. Eközben Brezsnyev (augusztus 13-án) felhívta telefonon Dubčeket. Az SZKP vezetője egyetlen kérdést szegezett Dubčekhez: miről fog dönteni az aznapi CSKP KB Elnöksége. Tudni akarta, hogy lesz-e végre döntés arról, hogy a tömegtájékoztatási eszközök felett a KB átvegye az ellenőrzést, illetve lesz-e döntés káderügyben. Dubček kitérő válaszokat adott, illetve időt kért egy esetleges szeptemberi KB pléniumig. Brezsnyev azzal vádolta meg Dubčeket, hogy becsapja az SZKP vezetését, és hogy a CSKP KB Elnökségének szerinte már semmilyen hatalom nincs a kezében. Dubček válaszaiban továbbra is kitért, majd végül kijelentette, hogy többet mondani nem tud, „ha úgy gondolják, hogy becsapjuk magukat, akkor tegyenek olyan lépéseket, amilyeneket helyesnek gondolnak. Ez a maguk ügye.”³⁵ Egyértelművé vált, hogy Dubček nem hajlandó megerősíteni a szovjetekkel kötött ágcsernyői és pozsonyi egyezséget.³⁶ Kádár nyilvánvalóan értesült a tele-

³⁴ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 462. ó. e. 5.

³⁵ Lásd: Csehszlovackij krízis 1967–1969 gg. v dokumentah CK KPSZSZ. ROSZSZPEN, Moszkva, 2010, 851–861.

³⁶ 1968. július 29. és augusztus 1. között Ágcsernyőn találkozott a csehszlovák vezetés a szovjet vezetőkkel, ezután, augusztus 3-án, Pozsonyban immár a 6 párt (NDK, magyar, lengyel, bolgár, szovjet és csehszlovák) részvételével aláírtak egy közös megállapodást. Ebben a csehszlovák vezetés vállalta, hogy elfogadja és érvényre juttatja a „szocializmus általános törvényszerűségeit”, a szovjet fél és szövetségesei pedig hozzá járultak „a nemzeti sajátosságok” fokozott hangsúlyozásához. Lásd: SÍPOS Péter: Kádár János és az 1968. évi bevonulás. História, (1992) 8. sz.

fonbeszélgetés tartalmáról, majd miután hazautazott, még aznap (15-én) levélben találkozóra hívta Dubčeket, hogy aktuális kérdésekről beszél-gessenek augusztus 17-én vagy 18-án. Dubček 16-án küldött válaszában javasolta, hogy 17-én 15.00 órakor Révkomáromban találkozzanak. Kádár erről tájékoztatta Brezsnyevet, és megígérte neki, hogy a találkozó után telefonon fog beszámolni róla. Ezzel egy időben, augusztus 17-én délután Kádár üzenetet kapott Brezsnyevtől, hogy „csehszlovákiai helyzet kizárólagos bonyolultságával összefüggésben sürgős tanácskozássra kéri Kádár elvtársat Moszkvába augusztus 18-án vasárnap délelőtt 10 órára.”³⁷ A tanácskozás idejében tehát Kádár már tudta, hogy másnap Moszkvában újabb öt párti egyeztetés lesz. Augusztus 17-én, teljes titokban, csak Kádár, Erdélyi, Dubček és Černík beszélgetett Révkomáromban.

Miért volt szükség erre a találkozóra? Brezsnyev tudott róla, Kádár pedig elmondta a tárgyalás elején Dubčeknek is, hogy a Krímben határozták el mindezt. De miért? Ha Brezsnyev 13-án beszélt Dubčekkel, akkor mire számítottak, mit vártak ettől a találkozótól? Nyilván nem Kádár személyes megnyugtatója volt a cél, hogy „mindent megtettem, ami tőlem telhet”, hiszen a találkozó létrejöttének körülményei nem erre utalnak. Szovjet instrukcióra szervezték meg. Brezsnyev még bízott abban, hogy ha ő maga nem, akkor majd Kádár az utolsó pillanatban meggyőzi Dubčeket, ráveszi, hogy állítsa meg a csehszlovák folyamatokat? Akkor, amikor a hadseregek már készenlétben álltak a bevonulásra? Nehéz ezeket a kérdéseket megválaszolni.

Ki kell azonban zárunk azt a feltételezést is, hogy csak színjáték volt az egész, hiszen a találkozó titkos volt, nem volt semmilyen propaganda hatása. Kádár keményen tárgyalt, megpróbált nyomást gyakorolni. Lehet, hogy voltak Kádárnak illúziói? De miért lettek volna, amikor már a július 13-i találkozó alatt sem ért el semmit. Dubček akkor sem értett meg semmit.

³⁷ MOL M-KS 288. f. 47. cs. 743. ó. e. 190–191, 195–197. Erről aznap döntöttek az SZKP KB PB ülésén. Lásd: Csehszlovackij krízis 1967–1969 gg. i. m. 184.

Véleményem szerint, és ez derül ki a fennmaradt kézírásos feljegyzésekből és a cseh levéltárban őrzött jelentésből is,³⁸ Kádárban volt még egy cseppnyi remény. Amit Brezsnyevnek mondott korábban, nevezetesen, hogy „ki kell használni az utolsó parányi lehetőséget is a CSKP vezetése irányában”, magára nézve is kötelező érvényűnek tekintette. Vagyis, ha Brezsnyev jónak látta a találkozót, akkor ő kötelességének érezte, hogy elmenjen és tárgyaljon, de kötelességének érezte egyébként is, ha a lehetőség adott volt.

Érdekes kérdés, hogy mit gondolt Dubček az egészről? Ő miért ment el Révkomáromba? A július 13-i találkozó után jött Varsó, ami Dubček számára katasztrófa volt otthon. Tudnia kellett, hogy van valami nyomós oka a találkozásnak. Nem tudhatta, hogy másnap Moszkvában az öt párt összejön, mint egy hónappal korábban Varsóban, de a tapasztalatok alapján gyanakodnia kellett valamire. Feltehetően azt gondolta, hogy Kádáron keresztül sikerült Brezsnyevet „megpuhítani” és haladékat kicsikarni.

Mit mondott neki Kádár? A másnapi moszkvai találkozót természetesen nem említette, a katonai bevonulás tervét szintén nem. Viszont, amit mondott, abból Dubčeknek értenie kellett, mert voltak tapasztalatok, mert Kádár meglehetősen határozott és a korábbiaknál sokkal bírálóból volt, mert ebben a nyelvezetben ott volt a végkifejlet. Kádár többször kifakadt: szinte vádolta Dubčeket, hogy az MSZMP-t milyen kiszolgáltatott helyzetbe hozta.

„A varsói levél olyan volt, amilyen volt. Ismerem az Önök véleményét. Itt sem vitatom, nyilvánosan sem vitatom. De most felteszek egy kérdést, ha július 8-án maguk leültek volna, soha nem lett volna varsói levél. Ott lettünk volna hatan, az második Dr[ezda] lett volna, lehet, rosszabb lett volna az atmoszféra. De ott a hatok levele lett volna. Ott mi vért izzadtunk, hogy ne öten, hatan legyünk” – mondta Kádár. Ugyanakkor Dubček továbbra is kitartott amellett, hogy Varsó hiba volt, de az ágcsernyői és a pozsonyi határozatok mellett kiállt. „Korábban mi ketten nem így beszélünk. Nem lehetnek kételyek

³⁸ MOL XIX-J-1-u 1945–1989. Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok, Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettes hagyatéka, 16 doboz, Csehszlovák események, 1968. Szt. – Erdélyi Károly kézírásos jegyzetei, 1–72., illetve ÚSD, sb. KV CSFR, D 31. 1–10.

abban, hogy mi [ezekhez] tartjuk magunkat. A gyakorlat majd megmutatja, ki fogja magát ehhez tartani. Ha kételye van, mondja meg” – replikázott Dubček. Kádár rendkívül ideges volt a tárgyalás alatt, ő már tudta, hogy az intervenció el van döntve: „Én nem kaptam sem rubelt, sem zlotyt. Vannak dolgok, amin gondolkodni kell. Elmúlt 8 hónap az embernek olyan érzése van, nincs Önöknél megfelelő elhatározottság, hogy határt szabjanak. Úgy mennek a dolgok, mintha az ujjuk között kifolyna a víz.” A szöveg ugyanaz volt, mint amit Dubček Brezsnyevtől hallott négy nappal korábban, de pozícióján nem változtatott. Még akkor sem volt képes taktikát változtatni, amikor egyértelművé vált számára, hogy most már egy „másik” Kádárral tárgyal, amikor világossá vált, hogy Kádáron keresztül most semmilyen eredményt nem fog elérni Brezsnyevnél. Másnap Moszkvában eldöntötték a kérdést, és augusztus 20-án éjjel megindultak a Varsói Szerződés alakulatai, megkezdődött a prágai tavasz erőszakos felszámolása.

Végezetül felvetnék néhány problémát, amely még tovább árnyalja a képet:

1. Dubček 1989-ben adott egy interjút a Magyar Televíziónak, amelyben azt állítja, hogy ha Kádár mellé állt volna, akkor létrejöhethetett volna egy csehszlovák–lengyel–magyar reformtengely, amellyel a Szovjetunió nem tudott volna úgy fellépni, ahogy tette. Megdöbbenő, hogy 21 évvel az események után, a lengyel tapasztalatok tükrében Dubček mennyire illúziókban élt. A lengyelek, különösen Gomulka idején semmiféle reformot nem hajtottak végre, s éppen az 1968-as lengyel diákmozgalmaktól való félelem, azok brutális leverése mutatta meg, hogy Gomulka milyen álláspontot képvisel: egyértelműen a prágai tavasz elfojtása mellett volt. A Kádár és a Gomulka közötti óriási különbség egyértelműen megfogalmazódik 1968 májusában Budapesten, amikor e két vezető találkozik.

2. Ha Dubček valóban azt gondolta, hogy létrejöhethetett volna valamiféle reformtengely, akkor miért nem tett erre valami minimális utalást? A tárgyalásokról készült jegyzőkönyvekből éppen az derül ki, hogy Kádár többet dicsérte a csehszlovák reformokat, mint viszont. Dubček a számtalan találkozó alkalmával egyszer sem vetett fel semmiféle közös cselekvési tervet, amire Kádár érdemben reagálhatott

volna. Dubček az említett interjújában csalódását fejezi ki Kádár Jánosban, amiért végül Magyarország részt vett a katonai intervencióban, szerinte Kádár tehetett volna ellene. Csakhogy Kádár tett is, neki egyáltalán nem volt érdeke az egész akció, de egyetlen jel sem mutat arra, hogy Dubček bármit is „felajánlott” volna Kádárnak cserébe. Semmilyen konkrét együttműködés felvetése nem történt meg csehszlovák részről. Kádár kiállt egy „ügy” mellett az NDK-val, a lengyelekkel és a szovjetekkel szemben anélkül, hogy Dubček ezt valamilyen formában kompenzálta volna. Egyedül hagyta Kádárt – és ő így is érezte – júliusban, Varsóban, ahol Dubček helyett Kádár válhatott a többiek céltáblájává, és semmi kompromisszumot nem mutatott augusztus 17-én sem, amikor utoljára találkoztak. Dubček valóban úgy viselkedett, mintha csak a többi párt lenne a hibás a helyzet kialakulásában, a CSKP-nak nem lenne felelőssége. Ez Kádárt rendkívül zavarta.

3. De nézzük meg Kádárt. Ő mit ajánlott Dubčeknek? Azt kell mondani a dokumentumok alapján, hogy Kádár sem tudott Dubčeknek semmit ajánlani az elvi megfontolásokon túl. Amit meg tudott tenni, hogy a végsőig kiállt a politikai megoldás mellett a Varsói Szerződésen belül, azt megtette. De Kádár nem tudott jó tanácsokat adni azon kívül, hogy a „csehek oldják meg maguk” a problémáikat, vagy hogy a szovjetek felelősségét hangsúlyozza. Ki nem mondta, de érződik: „ezt a szovjetek is főzték, tehát egyék is meg”. Kádárnak nem voltak saját tapasztalatai a politikai megoldásra, így nem tudott gyakorlati tanácsokkal szolgálni. Elvi állásfoglalásokat tett, azzal pedig Dubček nem sokat tudott kezdeni, mert vagy nem értett velük egyet, vagy nem volt ereje a megvalósításukhoz. A helyzet valóban megoldhatatlannak tűnik utólag is a dokumentumok tanulmányozása alapján is.

4. Végül egy pár szó az intervencióban való magyar részvételről. Miért kellett részt venni, ha egyszer végig ellenezte Kádár az egészet. Egyrészt azért, mert mint mondtam, Dubček nem kínált fel reális alternatívát. Nem volt olyan platform, ami mellé Kádár őszintén, akár a szovjetekkel szemben oda tudott volna állni. Ez akkor is igaz, ha Kádár szinte mindig lojális volt a szovjetekhez. Másrészt Kádár tudta, hogy nélküle is megteszik a többiek: ha kimarad, egyedül marad, a prágai tavasznak vége lesz nélküle is, s akkor szintén nem lesz szövet-

sége. Harmadrészt Kádár úgy gondolkodott, hogy ha nem adja fel a szovjetekkel szembeni lojalitását, akkor megmentheti a magyar reformokat. Egyetlen kihasználatlan alternatívának az tűnik, hogy a NDK hadseregéhez hasonlóan talán elérhető lett volna, hogy a magyar hadsereg se lépje át a határokat. A keletnémet hadsereg annak ellenére, hogy Ulbricht a leginkább harcias álláspontot foglalta el a kezdetektől, a második világháborús emlékekre hivatkozva, szovjet döntés eredményeképpen, nem lépett csehszlovák földre.

Az utak tehát azért váltak el, mert egyik fél sem tudott a másik számára vonzó alternatívát nyújtani. Dubček olyan politikai változásokat próbált legitimé tenni, amelyek Kádár számára elfogadhatatlannak voltak, más téren pedig nem nyújtott elfogadható alternatívát számára. Kádár pedig nem szolgálhatott reális tanácsokkal Dubček felé, hiszen a saját '56-os tapasztalatai éppen az ellenkezőjére tanították. Ugyanakkor kétségtelen, hogy Dubček illúziókban élt, ami megakadályozta abban, hogy reálpolitikát folytasson. Kádár ebben a helyzetben a biztonságot és a lojalitást választotta a bizonytalan és kiszámíthatatlan helyett. A történelem nem igazolta teljes mértékben döntését, inkább az intervencióval kapcsolatos félelmei váltak valóra, a magyar reformokat nem tudta megmenteni.